

Secció III. Altres disposicions i actes administratius

CONSELL INSULAR DE MENORCA

3868

Acord del Consell Executiu en sessió de caràcter ordinari de 17 d'abril de 2023 relatiu a la incoació de l'expedient de declaració de les llegendes de Menorca com a béns d'interès cultural immaterial de Menorca (BICIM) (exp. 2109-2023-00003)

Antecedents

1. L'article 15.1 de la Llei 18/2019, de 8 d'abril, de salvaguarda del patrimoni cultural immaterial de les Illes Balears, atorga als consells insulars la potestat de declarar en els seus territoris respectius béns d'interès cultural immaterial, i preveu que la incoació del procediment escaient correspon a l'òrgan competent de cada consell insular, que en el cas del Consell Insular de Menorca és el Consell Executiu, que ho pot fer per iniciativa del propi consell, a proposta dels òrgans consultius en matèria de patrimoni cultural immaterial o a instància d'una altra administració pública, comunitat, grup o persona.

2. El Consell Insular de Menorca, a través del seu Departament de Cultura, Educació, Joventut i Esports, l'Agència Menorca Reserva de Biosfera i l'Institut Menorquí d'Estudis, va crear, el 2018, l'Inventari del Patrimoni Cultural Immaterial de Menorca, en el qual les llegendes de Menorca es troben inventariades amb el codi IPCIME 3/003 dins la categoria de Tradicions orals, particularitats lingüístiques i formes de comunicació.

3. Les llegendes de Menorca inclouen tota una sèrie de narracions de caràcter anònim (encantaments, llegendes des temps des moros, tradicions de gegants, coverbos de sa por i faules) transmeses oralment i popularment a Menorca de generació en generació, fictícies però que es presenten com a verídiques, situades en un espai i un temps concret de la història de l'illa i creades amb la funció d'explicar una sèrie de fets que eren de difícil comprensió o per perpetuar en la memòria alguns succeïts històrics o protagonitzats per uns personatges pretesament verídics. Foren recollides pels folkloristes de principis de segle xx de boca de persones d'edat que les recordaven. Aquests folkloristes les van recopilar i les van fixar per escrit en diferents reculls, de manera que són les que han passat a considerar-se les llegendes pròpies de Menorca.

4. Consta en l'expedient l'informe de la cap del Servei de Política Lingüística i Patrimoni Cultural Immaterial del CIM, en què considera adient incoar l'expedient per declarar les llegendes de Menorca i les rondalles menorquines com a BICIM basant-se en els motius següents:

a) La tradició d'explicar llegendes és un element del qual no és pot precisar amb exactitud quan es va començar a practicar a Menorca, ja que s'han transmès oralment des de temps immemorial amb la funció de recordar uns fets històrics que van passar o bé de transmetre algun ensenyament i explicar fets que en el seu moment eren mals de comprendre, per la qual cosa en les llegendes solen barrejar-se fets reals amb coses imaginàries en una proporció que és impossible d'establir. Sí que sabem, però, que eren ben vives a cavall dels segles XIX i XX, quan els folkloristes que begueren de la Renaixença catalana van començar a recopilar-les i fixar-les en diferents suports escrits que constitueixen majoritàriament la versió que ens ha arribat fins als nostres dies.

b) La vitalitat de llegendes de Menorca es troba en un moment crític i molt fràgil, ja que, tot i que encara podem dir que n'hi ha unes poques que es mantenen vives, especialment en l'àmbit escolar i de les sessions de contacontes que organitzen algunes entitats, s'ha trencat el que és més important en tot tipus d'elements del patrimoni immaterial, que és la transmissió generacional; fins al punt que actualment el sector de població que n'hauria de ser el portador i transmissor només en reconeix un nombre molt reduït, i sovint, d'aquest petit nombre només en sap el nom, però no el contingut.

c) Així, arran del fenomen de la globalització i de la irrupció de les noves tecnologies i de noves formes d'oci i entreteniment, les llegendes de Menorca es veuen amenaçades per una sèrie de riscos que n'aconsellen la salvaguarda a través d'una fórmula jurídica de protecció com és la declaració de bé d'interès cultural immaterial.

5. D'acord amb l'article 15 de la Llei 18/2019, de 8 d'abril, de salvaguarda del patrimoni cultural immaterial de les Illes Balears, i mentre el Consell Insular no hagi aprovat el seu propi Reglament per a la declaració de béns d'interès cultural immaterial Menorca i béns catalogats immaterials de Menorca que ara es troba en fase d'aprovació inicial, qui ha d'incoar d'ofici la declaració és l'òrgan competent del Consell Insular respectiu, que en aquest cas és el Consell Executiu.

Atesa la proposta del conseller executiu del Departament de Cultura, Educació, Joventut i Esports,

El Consell Executiu, per unanimitat dels set membres presents (senyora Mora Humbert, senyor Maria Ballester, senyora Torrent Bagur, senyor Pastrana Hugué, senyora Gomila Carretero, senyor Juaneda Mercadal i senyora Gómez Estévez) i en votació ordinària, adopta els acords següents:

Primer. Incoar l'expedient de declaració de les llegendes de Menorca com a Bé d'Interès Cultural Immaterial de Menorca (BICIM), d'acord amb la descripció dels seus elements i característiques que es detalla en l'informe tècnic de 29 de març de 2023, que s'adjunta com a annex i forma part integrant del present acord.

De conformitat amb l'article 15.9 de la Llei 18/2019 de salvaguarda del patrimoni cultural immaterial de les Illes Balears, l'acord de declaració s'haurà d'adoptar en el termini màxim de vint mesos comptat a partir de la data en què s'hagi incoat el procediment. Un cop transcorregut el termini esmentat, si no es dicta una resolució expressa, el silenci s'entendrà desestimatori i es produirà la caducitat de l'expedient.

Segon. Publicar l'acord d'incoació en el *Butlletí Oficial de les Illes Balears* i obrir un període d'informació pública de 30 dies a partir de l'endemà d'haver-se publicat perquè les persones interessades puguin presentar les al·legacions i els suggeriments que considerin oportuns.

Tercer. Notificar la incoació de l'expedient de declaració de bé d'interès cultural immaterial per a les llegendes de Menorca i donar audiència, pel mateix termini previst en el punt segon, d'una banda al Col·lectiu Folklòric Ciutadella, entitat que, per la seva tasca de recerca, té un vincle destacat amb aquest bé immaterial, i per l'altra als ajuntaments de l'illa perquè n'emetin un informe previ i preceptiu d'acord amb l'article 15.2 de la Llei 18/2019 abans esmentada.

Quart. Traslladar aquests acords al Consell Assessor del Patrimoni Cultural Immaterial de les Illes Balears, a la Comissió Assessora del Patrimoni Cultural Immaterial de Menorca i a l'Institut Menorquí d'Estudis perquè, segons estableix l'article 15.5 de la llei esmentada, n'emetin també els corresponents informes preceptius.

Cinquè. Notificar l'acord d'incoació a la Conselleria de Fons Europeus, Universitats i Cultura del Govern de les Illes Balears i anotar-los en el Registre de Béns d'Interès Cultural de Menorca.

ANNEX

Descripció de les llegendes de Menorca com a bé d'interès cultural immaterial de Menorca (BICIM)

1. Denominació

Llegendes de Menorca

2. Tipus de bé

Immaterial: Tradicions orals, particularitats lingüístiques i formes de comunicació

3. Objecte de la declaració

Constitueix l'objecte d'aquesta declaració tot el llegendari recopilat a Menorca pels folkloristes que el recolliren de la tradició oral transmesa de generació en generació. Inclou, per tant, el que coneixem com encants («Sereu pobres tota la vida...»), llegendes des temps des moros, tradicions de gegants, coverbos de sa por i faules, segons la denominació donada pels diferents estudiosos de la narrativa popular menorquina, entre ells, Francesc Camps i Mercadal (Francesc d'Albranca), Andreu Ferrer i Ginard, Antoni Orfila Pons (Fila-Or), Jaume Mascaró i els integrants del Col·lectiu Folklòric Ciutadella.

4. Descripció general del bé

El llegendari menorquí, igual que el d'altres indrets del món, està format per un conjunt de narracions d'autor desconegut que s'han transmès oralment durant segles, de pares a fills, i que s'han anat modificant al llarg del temps segons la imaginació, la inventiva o el lloc de procedència de la persona que l'ha contada. Són relats de ficció, però que es presenten com verídics perquè sorgeixen de la necessitat d'explicar o comprendre una realitat insòlita, un fet històric o un fenomen natural que, en el moment en què es creà la llegenda, eren difícils d'explicar.

Les llegendes, en general, estan lligades a un espai determinat i a la història de les persones que l'habiten. Sobre aquest espai, l'imaginari col·lectiu crea històries que reinterpreten les peripècies, els costums i les creences de la comunitat que hi viu. Els personatges de les llegendes són individualitzats, no models genèrics com passa en les rondalles, i moltes d'elles tenen un nucli històric al voltant del qual es forma un seguit d'episodis imaginaris que gairebé sempre acaben amb una ensenyança. En el cas de les llegendes de Menorca, un gran nombre d'elles se situen especialment en dos moments històrics:

- La prehistòria, de manera que s'associen a un temps remot en què l'illa era habitada, suposadament, per gegants que construïren els monuments megalítics que trobam repartits pel paisatge de l'illa (taules, navetes, talaïots...), són les que Francesc d'Albranca anomena «tradicions de gegants».

- Un imprecís «temps dels moros», que pot ser tant en el moment de la conquesta catalana de l'illa, que fins aleshores estava sota domini musulmà, com quan Menorca es va veure afectada per les incursions turques dels segles xvi i xvii, que arrasaren l'illa i feren molts captius entre els menorquins.

Per tant, allò que caracteritza les llegendes de la resta de la narrativa popular, allò que les fa diferents i els atorga un valor afegit, és la seva vinculació amb el territori i amb la història d'on són pròpies. Perquè, tot i que són relats de ficció, se'ns presenten com a verídics, amb un caràcter didàctic molt marcat i nascudes de la necessitat d'explicar o comprendre una realitat insòlita succeïda en un temps i un espai concrets i ben coneguts.

5. Pertinences del bé

Les llegendes menorquines inclouen tota una sèrie de narracions transmeses oralment que, emmarcades en un espai i en un temps concret, estan estretament lligades al territori on van ser creades i que es poden dividir en la tipologia següent, segons el tema o la funció que presentin:

5.1. Llegendes històriques. Fan referència a personatges, episodis i temps concrets de la història local i que han sofert un cert procés de mitificació. En el cas de Menorca, les llegendes incloses en aquest epígraf se situen bàsicament en dos moments històrics:

a) La prehistòria, de manera que s'associen a un temps remot en què l'illa era habitada, suposadament, per gegants que construïren els monuments megalítics que trobam repartits pel paisatge de l'illa (taules, navetes, talaiots...), són les que Francesc d'Albranca anomena «**tradicions de gegants**». Entre aquestes hi ha *Sa naveta des Tudons i es pou de s'Aimador*, *Sa taula de Torralba i es fus de sa geganta*, *Sa pica d'Albranca*, o *Sa dona de sa penya marbre que seu*.

b) Un imprecís «**temps dels moros**», que pot ser tant del temps de la conquesta catalana de l'illa quan Menorca estava sota domini musulmà (1287), com el moment en què Menorca es va veure afectada per les incursions turques dels segles xvi i xvii. Entre les primeres, del temps de la conquesta catalana, tenim *Sa llàntia de plata*, *Sa roca des cavall*, *Sa novia d'Algendar*, *La pobla del Mercadal* o *Ferrerries en temps des moros*. I més abundants són les del segon moment històric: *Es pas d'en Revull*, *Es tresor de Torrellafuda*, *Es tresor d'Albranca*, *Madona de Binifadet*, *Sa donzella de Son Carabassa*, *Es pou des captiu...* i la més coneguda: *En Xoroi*.

5.2. Encantaments. Llegendes fantàstiques relatives al món sobrenatural, que expliquen fets de caràcter insòlit mitjançant la intervenció d'éssers imaginaris i la temàtica de les quals reflecteix la pervivència de creences deïfiques sobre la naturalesa i la llar. Hi apareixen éssers imaginaris com ara fades, follets, dimonis, gegants, animalons i bèsties fabuloses, ànimes en pena... uns éssers estretament vinculats a la natura (aigües, coves, avencs, barrancs...). No és estrany, doncs, que la immensa majoria d'elles se situïn en els barrancs del migjorn de l'illa: el d'Algendar, el d'Albranca i el d'en Fideu. En són exemples llegendes com *Sa cova de sa dama*, *Encantaments de Biniguarda*, *Sa dama de sa cova Murada*, *Sa senyora de sa cova de sa Por*, *Es gorg d'Albranca*, *Sa ciutat de Perella*, *Sa senyora des Barranquell*, *S'homenet de sa Boval*, *S'homenet de mitja colzada...* entre altres.

Hi ha un grup d'aquestes llegendes, que Jaume Mascaró ha estudiat més en profunditat, en les quals sempre hi ha una persona humil i ingènua —un cabrer, un missatge de lloc, una filleta— a la qual s'apareix, de dins una cova, una senyora que li diu que està encantada —de vegades els altres veuen aquesta senyora com una serp— i li proposa un dilema. Si el resol de manera satisfactòria, ella es desencantarà, però gairebé en tots els casos l'elecció que fa el protagonista no és la correcta, ja sigui per por o per ambició, i llavors la senyora encantada el condemna amb la sentència següent: «Seràs pobre tota la vida». Mascaró diu (1998) que «aquestes llegendes són formes diverses d'una mateixa història de fons: la història del procés de transformació que fa una persona quan supera la por d'allò desconegut, misteriós, en definitiva, de la mort». Segons el mateix autor, aquesta pobresa a la qual sentencien els protagonistes té un sentit simbòlic que va més enllà de la falta de béns materials i que es refereix a la mediocritat de l'existència humana.

Altres llegendes que entrarien dins aquesta categoria d'encantaments, són el que Francesc d'Albranca anomena «coverbos de sa por», com *Es pou des caçador* o *Sa perdiu blanca*, entre altres.

5.3. Faules explicatives. Llegendes relatives al món natural amb una intenció bàsicament explicativa. Se situen en un temps molt primigeni ja que, introduïdes sovint per les fórmules «Per què...» o «De quan...», el que pretenen és oferir una explicació de caràcter popular a un fenomen atmosfèric, a un accident topogràfic, a quelcom, en definitiva, que a la gent en el seu moment li era difícil comprendre. Són bàsicament les que Francesc d'Albranca recollí sota l'epígraf de «Faules» en el seu treball *Folklore menorquí. De la pagesia* («Sa primera casa», «Com s'introduí es podar sa vinya», «Descobriment des carbó...»).

5.4. Llegendes religioses. Són les que tenen una presència més residual en el llegendari menorquí, i serien aquelles en què trobam algun fet religiós o que relaten experiències místiques, com per exemple la *Trobada de la imatge de la Mare de Déu del Toro* o les que Albranca recull sota l'epígraf «De la Manna», que són *Es brundell de pa* i *Madò Manna*.

6. Memòria històrica del bé

No és fins al segle xx que comença la tasca de recopilació de tota la narrativa oral menorquina. Francesc Camps i Mercadal, conegut com Francesc d'Albranca, va recollir un bon grup de llegendes l'any 1911, juntament amb moltes altres expressions del folklore menorquí, i les va presentar, dins el seu treball «De la Pagesia», al concurs públic sobre folklore menorquí convocat per la Secció de Literatura i Música de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó, encara que no es publicà aquella obra fins al 1918. El mateix autor explica en una nota preliminar les raons que el van dur a escriure aquell recull: «Per això, com a relíquies de l'antigor, els he anat estojant dins s'armariet de família, de sa família de Menorca pagesa. "Escriulós (me vaig dir); tal vegada no'ls-e sentiràs mai més: replegue'ls per un si a cas..."», per la qual cosa podem afirmar que en aquell temps eren vives oralment. En aquest recull, pel que fa a llegendes, hi trobam:

- Entre les que anomena «Faules vulgars», destaquem les faules explicatives com *Sa primera casa*, *Com s'introduí es podar sa vinya* o *Descobriment des carbó*.
- «Encantaments», epígraf que recull 14 llegendes.
- «Tradicions dels gegants», amb 5 llegendes.
- «Records dels temps dels moros», on recull 17 llegendes.
- Les que recull en l'epígraf «De la Manna», que són concretament *Es brundell de pa* i *Madò Manna*.

Al mateix concurs que va guanyar Francesc Camps es va presentar una altra obra, escrita per Andreu Ferrer Ginard amb el títol «Recull de Folk-lore menorquí», que va rebre l'acèssit davant la impossibilitat de premiar dues obres i pel gran coneixement i erudició que demostrava l'autor. Andreu Ferrer va néixer a Artà el 1887, però entre 1906 i 1915 va ocupar la seva primera plaça com a mestre as Migjorn Gran. La seva gran afició pels estudis folklòrics el va dur a presentar aquell treball; però, curiosament, la seva obra *Llegendes de les Balears*, en la qual detalla la persona de qui ha recollit cadascun dels textos, de les 214 llegendes recopilades, només n'inclou 8 recollides a Menorca, la majoria as Migjorn Gran. Aquestes llegendes són les següents: *La cova d'en Xoroi*, *Lo que feren els des Consell*, *Com es fundà es Mercadal*, *Sobrenom dels fills de Ferreries*, *La roca de Santa Àgueda*, *Es peu del Bon Jesús*, *Per què les mules no crien?* i *Per què és que hi ha figueres que fan dos espelts de figues cada any?* Una altra curiositat d'aquesta obra és que també hi apareixen les llegendes *La ciutat de Parella* i *La ciutat de Troia*, que fan referència a una ciutat enfonsada situada davant la costa nord-est de Mallorca, enmig de la mar, i que surt una vegada a l'any, dins el mes d'agost. Aquesta llegenda, però, la recollí d'un mariner d'Artà que assegurava haver-la vista anant a pescar.

Val a dir que la versió de les llegendes menorquines que ens arribat fins avui és la que va recollir Francesc Camps, que normalment s'ha adaptat a la normativa actual des del punt de vista lingüístic, i totes elles s'han recollit posteriorment en diferents publicacions divulgatives.

Altres fonts en les quals s'ha recopilat el llegendari menorquí són les revistes *Página Menorquina de El Bien Público*, *Llum Nova* i *Revista de Menorca*, en les quals el mateix Francesc d'Albranca i altres folkloristes com Antoni Orfila, que signava sota el pseudònim Fila-Or, i Àngel Ruiz i Pablo, recolliren, especialment en el primer terç del segle xx, algunes de les llegendes de Menorca.

7. Descripció dels usos, les representacions, les expressions, els coneixements i les tècniques que comporta

7.1. Estructura

Les llegendes es caracteritzen per no tenir normalment una estructura definida, ja que es tracta de relats amb cert contingut històric i pretesament verídics.

Sí que hi ha, però, un tipus de llegendes de Menorca que mantenen una certa uniformitat estructural; es tracta de les llegendes que acaben amb la sentència «Seràs (o sereu) pobre tota la vida», incloses dins els encantaments.

Els personatges que intervenen en les llegendes no solen ser personatges genèrics, sinó que sovint es tracta de personatges individualitzats, amb certa pretensió de ser personatges reals o històrics, dels quals es narren fets insòlits o que, en certa manera, els confereixen la categoria d'heroi popular.

7.2. Característiques lingüístiques

Pel que fa al vocabulari utilitzat en qualsevol llegenda, la característica principal és que s'adequa inconscientment i de manera espontània a la competència lingüística dels oients, a fi que qui escolta o llegeix una llegenda pugui comprendre-la bé, ja que el seu caràcter explicatiu és un dels seus trets principals. Aquesta adequació pot tenir en compte l'edat, l'origen, el territori o el grup social a qui va dirigida la llegenda.

D'aquesta manera, en les llegendes menorquines trobam un llenguatge planer que fa servir el lèxic que utilitzam habitualment quan ens expressam oralment o que sentim normalment al carrer. Moltes de les expressions i paraules menorquines més tradicionals que llegim en les llegendes recopilades pels folkloristes a principis del segle xx avui dia ja estan en desús o es fan servir poc, però tenen gran interès perquè formen part del patrimoni lingüístic català i és bo conèixer-les i recuperar-les.

D'altra banda, en les llegendes tradicionals menorquines s'usa generalment l'article salat, ja que en el seu moment els folkloristes les van recopilar directament de fonts orals, que s'expressaven en un llenguatge col·loquial i, per tant, l'article que utilitzaven era l'article salat. Així mateix, a l'hora de transcriure-les, s'optà per aquesta forma a fi de fer-les més properes i arribar a un ventall de públic més gran. Pels mateixos motius, les formes verbals que s'utilitzen en les llegendes són les formes de l'estàndard balear.

7.3. Funcionalitat

Normalment les llegendes tenen la funció de recordar uns fets històrics que van passar o bé de transmetre algun ensenyament i explicar fets que en el seu moment eren mals de comprendre. En les llegendes solen barrejar-se fets reals amb coses imaginàries, en una proporció que és impossible d'establir.

Com diu Llorenç Olives en el pròleg de *Llegendes menorquines* (Quaderns de Folklore, núm. 5) «Sota una narració imaginativa, s'amaga la història del nostre poble en la seva llarga trajectòria sobre aquest vaixell de roca, ara turmentat per la tramuntana, ara assaltat pels pirates barbarescs, ara perseguit pels llagosts i les plagues, ara invadit pels jans o altra gent forastera»; aquest seria el cas de les llegendes que hem anomenat «històriques», relatives a la prehistòria o a un imprecís «temps dels moros», i tindrien una funció clarament explicativa d'uns fets determinats de la història de Menorca.

Però hi ha un altre tipus de llegendes, les que hem anomenat «encantaments», «coverbos de sa por» i «faules», seguint la nomenclatura de Francesc d'Albranca, que tindrien una funció clarament alliçonadora, que volen transmetre un ensenyament.

8. Identificació dels portadors i forma de transmissió

Tot i que, de forma general, podríem dir que la comunitat portadora és tota la societat menorquina que ha transmès les llegendes de generació en generació; actualment podem concretar els portadors, especialment, en la comunitat educativa i els contacontes, que són els principals canals de transmissió ara per ara de les llegendes de Menorca.

Pel que fa al col·lectiu de mestres de Menorca, val a dir que n'hi ha que inclouen algunes llegendes en la programació curricular, i fins i tot es va promoure en el seu moment una publicació en què s'adaptaren les llegendes i les rondalles de Menorca per tal d'apropar-les a la població escolar, com és el cas del *Folklore menorquí, un recull per a les primeres edats*, a càrrec de l'equip de treball format per Pilar Pons, M. Llum Bosch, Assumpta Fullana, Rosa Pallàs, Francisca Pons, Manuela Domènech, Margalida Pons, Ernest Ribalaiga i Bartomeu Llompart, editat pel Consell Insular de Menorca el 1983 (1a edició) i el 2005 (2a edició).

També hem de fer referència a una entitat, el Col·lectiu Folklòric Ciutadella, que és potser la que més ha treballat per difondre i mantenir en vida la narrativa popular de Menorca, especialment a través de la seva col·lecció Quaderns de Folklore, que ha dedicat algun número a la recopilació i l'estudi de les llegendes de Menorca.

9. Elements materials i immaterials vinculats al bé

A més del valor patrimonial que tenen per elles mateixes, com a forma de tradició oral, podem afirmar que les llegendes menorquines estan estretament lligades al patrimoni de l'illa.

Quant al patrimoni material, podem parlar de les edicions antigues de les llegendes que es conserven als arxius i dels exemplars de les revistes de principis del segle xx en les quals es reproduïen i es difonien aquestes narracions: *Llum Nova*, *Revista de Menorca* i *Página Menorquina del Bien Público*, especialment.

Pel que fa al patrimoni natural, els indrets on transcorren gran part de les històries constitueixen per si mateixos un ric patrimoni natural, com són els barrancs del migjorn de l'illa, que contenen una fauna i una flora molt riques, amb exemplars endèmics de Menorca, com la pampalònia (*Paeonia cambessedesii*), i diverses espècies d'aus rapinyaires, com el xòric (*Falco tinnunculus*), el milà (*Milvus milvus*), l'esparver (*Accipiter nisus*), l'oliba (*Tyto alba*) i el falcó pelegrí (*Falco peregrinus*).

També estan vinculades al patrimoni històric, en el sentit que moltes d'elles intenten explicar com van sorgir alguns dels monuments de la prehistòria de Menorca, com la taula de Torralba o la naveta des Tudons, per posar alguns exemples.

I molt especialment ens hem de referir al patrimoni lingüístic relacionat amb elles; és a dir, a la llengua catalana en la seva varietat parlada a l'illa i molt especialment a la toponímia menorquina, ja que hi apareixen un conjunt de noms de lloc que fan que estiguin tan estretament vinculades als pobles de l'illa, a les nostres cales, a les nostres tanques, als nostres llocs, als nostres accidents geogràfics... l'origen dels quals de vegades fins i tot s'intenten explicar a través d'aquestes narracions. Alguns dels topònims menorquins que apareixen en el llegendari de l'illa són, entre altres, es Tudons, Biniguarda, Biniedris, Albranca, Algendar, Torralba d'en Salort, Binifadet, Alforí, Torrellafuda, Santa Àgueda, Binicodrell, Mussuptà, es Pas d'en Revull, Binidonís o Son Mercer.

En qualsevol cas, quan escoltam o llegim una llegenda de la nostra terra, cream amb ella un vincle afectiu que ens lliga a una espai, a uns fets

històrics i a una comunitat que la sent seva.

10. Estat de conservació del bé

Les llegendes estan reproduïdes en nombrosos suports (escrits, audiovisuals...) i des d'aquest punt de vista la seva transmissió i difusió estan ben encaminades; però també és cert que, en una societat en què han pres tanta embranzida les noves tecnologies de la informació i la comunicació, caldria cercar nous suports i nous mitjans per difondre-les i donar-les a conèixer, ja que es troben en una situació de greu perill de desaparició a mitjà termini, sobretot en la mesura que no sembla que siguin vives ni conegudes per a una proporció significativa de la població.

10.1. Riscos i amenaces

El principal risc per a la pervivència de les llegendes de Menorca és el trencament de la cadena de transmissió natural que s'ha produït en les darreres dècades a causa de l'evolució de la societat i el canvi de costums que ha experimentat, especialment pel que fa a les formes d'oci.

Sembla que la població encara ha sentit alguna de les llegendes tradicionals de Menorca; però moltes vegades només en coneix el títol, no el contingut, excepte en casos comptats i molt concrets com són *Sa novia d'Algendar*, *En Xoroi*, *Sa ciutat de Perella* o *Sa nau des Tudons*, i especialment perquè existeixen les versions musicades d'aquestes llegendes, que sí que s'han transmès en el marc dels ambients festius de reunions d'amics o de les festes tradicionals de l'illa. Però el gruix del corpus llegendari menorquí és totalment desconegut pels menorquins i les menorquines d'avui dia, especialment entre les generacions de menys de quaranta o cinquanta anys.

Així, si tradicionalment les llegendes s'explicaven en el si del grup familiar, quan es reunien després de la jornada de feina, ja que no hi havia les alternatives amb què comptam avui dia: televisió, plataformes, tauletes, etc.; actualment només se n'expliquen, com hem dit, en l'àmbit escolar i de les sessions de contacontes en les quals es narren rondalles i llegendes tradicionals, però especialment contes de nova creació. Tot això ha provocat un relaxament en la transmissió a través de l'entorn familiar o social.

10.2. Mesures de salvaguarda

Des de l'Administració es prenen diferents mesures per difondre-les. La més estesa pot ser les sessions de contacontes que organitzen a través de les biblioteques municipals, en ocasions de festes concretes o vacances escolars, o bé en jornades concretes de salvaguarda de la cultura popular, en què s'expliquen algunes de les llegendes menorquines.

D'altra banda, per part de l'Administració insular es convoca cada any el Premi Francesc de Borja Moll de Rondalles i Llegendes, adreçat a estudiants de secundària i de batxillerat perquè posin a prova la seva capacitat creativa per inventar noves llegendes sobre personatges, llocs singulars o monuments rellevants dins la societat actual.

Així mateix, a fi d'apropar el llegendari i el rondallari de Menorca a aquest sector de la població en edat escolar, el Consell Insular ha editat recentment, gràcies a la col·laboració entre el Departament de Medi Ambient i Reserva de Biosfera i el Departament de Cultura, Patrimoni, Educació i Joventut, una unitat didàctica amb el títol *Rondalles i llegendes* i que forma part de la col·lecció «Quaderns Didàctics Menorca Reserva de Biosfera» (núm. 9). Aquesta unitat didàctica pretén ser un recurs tant per als alumnes com per al professorat i la població en general, ja que aporta informació sobre el concepte de patrimoni cultural immaterial, les característiques i l'estructura de les rondalles i les llegendes de Menorca, com es classifiquen, els recursos lingüístics que utilitzen, el lèxic propi de la nostra varietat dialectal, la toponímia de l'illa, la perspectiva de gènere i l'encaix de la narrativa popular en la societat actual. Se n'han editat 2.000 exemplars en paper però també es pot descarregar (com els altres quaderns didàctics), a l'apartat de publicacions de la pàgina www.menorcabiosfera.org.

Una altra mesura presa per la societat, en aquest cas per una entitat que treballa des de l'any 1979 per la salvaguarda del patrimoni cultural immaterial de Menorca com és el Col·lectiu Folkloric de Ciutadella, ha estat l'edició d'alguns reculls de llegendes dins la seva col·lecció «Quaderns de Folklore», tot un compendi de la cultura popular i d'arrel tradicional de l'illa. Concretament, *Llegendes de Menorca recollides per Francesc d'Albranca i Encantaments d'avui en dia* (2013). Aquest darrer, precisament, és un intent de modernitzar les rondalles tradicionals a través de versions encarregades a dotze escriptors i escriptores de Menorca que adapten alguna de les llegendes menorquines a la societat d'avui dia (*Es gorg blau*, *El tresor de Torrellafuda*, *La senyora de sa cova de sa Por*, *S'ambició de l'amo*, *Com és que ses roses tenen espines?*, *Es carro des morts*, *Sa somereta blanca*, *La manna*, *Es primer relloige...*), algunes de les quals prenen noms nous, també més d'acord amb la situació actual.

Finalment, cal fer referència a les versions musicals o en suport audiovisual d'algunes llegendes de Menorca per iniciativa de compositors, cantants i creadors menorquins. Així podríem parlar de les diferents versions de *Sa novia d'Algendar* (Rita Barber, Clara Gorrias, Joana Pons, Maria del Mar Bonet, Traginada, S'Albaida, Melilotus...), *En Xoroi* (Simon Orfila, Joana Pons...), *Es gorg d'Albranca* (S'Albaida, Ca S'Arader Produccions...), *Sa ciutat de Perella* (Sis de Ponent) o el disc *Dama*, de Melilotus, en què reinterpreten diferents llegendes vinculades al barranc d'Algendar).

Tanmateix, per tal d'evitar que caiguin en l'oblit davant les noves formes d'oci de la societat actual, caldria reforçar la transmissió de les

llegendes menorquines. Per una banda caldria assegurar l'eficàcia dels mitjans pels quals es difonen; és a dir que hi ha gent que efectivament llegeix o escolta aquells textos i els reté. Per altra banda, caldria buscar maneres més personals de transmetre-les i que permetin garantir-ne la recepció.

En aquest sentit, a través dels webs i les xarxes de l'Administració relacionades amb el foment de la lectura i amb el patrimoni cultural immaterial, seria recomanable difondre les llegendes menorquines en petites càpsules en què les expliquin narradors i narradores de diferents àmbits: mestres, escriptors, polítics, gent gran, actors i actrius, contacontes, mares i pares, joves, infants, etc. Seria una manera d'implicar tota la societat menorquina en la transmissió del seu patrimoni i, al mateix temps, constituïria un recurs a l'abast de qualsevol que vulgui fer-ne ús ja sigui per entreteniment o com a material didàctic.

Actualment, una manera habitual de transmetre o donar a conèixer la narrativa popular és l'escenificació de la història que expliquen o bé les lectures dramatitzades o teatralitzades. Si bé és cert que s'inclouen sessions d'aquest tipus en la majoria d'actes promoguts per les administracions, com ara fires, jornades, diades festives especials, etc.; també es podrien organitzar programes amb la col·laboració de diferents entitats, associacions i administracions. En aquests programes la representació de les llegendes es podria combinar amb visites guiades als indrets de Menorca on passen aquestes llegendes.

10.3 Protecció juridicoadministrativa

- Llei 18/2019, de 8 d'abril, de salvaguarda del patrimoni cultural immaterial de les Illes Balears
- Inventari del Patrimoni Cultural Immaterial de Menorca (Ipcime), codi 3/003

11. Bibliografia

Camps i Mercadal, Francesc (1987). *Folklore menorquí. De la pagesia (II)*. Col·lecció Capcer, núm. 6. Maó: IME.

Camps y Mercadal, Francisco (1918). *Folklore menorquí (de la Pagesia)*. Maó: Biblioteca del Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón.

Camps i Mercadal, Francesc (1981). *Llegendes de Menorca*. Ciutadella: Col·lectiu Folklòric Ciutadella. Quaderns de Folklore, núm. 5.

Diversos autors (2003). *Llibre de lectures menorquines*. Consell Insular de Menorca.

Diversos autors (1981). *Página Menorquina de El Bien Público*. Edició facsímil. Maó: Ed. Menorca.

Faner, Pau i altres autors (2013). *Encantaments d'avui en dia*. Ciutadella: Col·lectiu Folklòric Ciutadella. Quaderns de Folklore, núm. 99.

Ferrer i Ginard, Andreu (2009). *Llegendes de les Balears*. Montcada i Reixac: Institut Menorquí d'Estudis i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Ibáñez Gutiérrez, Diego (1988). *Llegendes menorquines*. Maó: Ed. Menorca.

Julia i Seguí, Gabriel (1991). *Ferrerries en el context de les llegendes i els contes populars menorquins*. Ferreries: Biblioteca Municipal.

López Casanovas, Joan F. (1981). *Llegendes de Menorca recollides per Francesc d'Albranca*. Ciutadella: Col·lectiu Folklòric de Ciutadella. Quaderns de Folklore, núm. 5.

López Casanovas, Joan F. (2008). «Cultura popular: narrativa de tradició oral». A: Roig Munar, F. X.; Fraga Arguimbau, P. *Natura i societat; mosaics a Menorca*. Maó: IME.

Marquès Sintes, M. A. (ed.); Moll Benejam, A. Ll. (estudi intr.) (2001). *Llum Nova 1912-1913*. Edició facsímil. Es Migjorn Gran: Ajuntament des Migjorn Gran.

Mascaró Pons, Jaume (1998). «'Sereu pobres tota la vida...' Una lectura de llegendes menorquines». L'Alguer: *Revista de l'Alguer*, núm. 9, p. 21-35.

Melis Pons, Pere (2002). *Sobre les nostres rondalles i altres mostres de literatura popular*. Menorca: Ed. Nura.

Pons Goñalons, Pilar i altres (2005). *Folklore menorquí. Un recull per a les primeres edats*. Departament de Cultura del Consell Insular de Menorca. Cultura d'Infància, 2. Ciutadella.

Valriu Llinàs, Caterina (2013). *Balears i Pitiüses: terres de llegenda*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Vinent Barceló, Pilar (2022). *Rondalles i llegendes*. Quaderns Didàctics de la Reserva de Biosfera, núm. 9. Menorca: Agència Menorca Reserva de Biosfera.

Maó, 25 d'abril de 2023

Per delegació de la presidenta,
El secretari del Consell Executiu
Octavi Pons Castejón
(Decret 427/2019, d'11 de juliol)
(BOIB núm. 97 de 16-7-2019)

